

Γιάννης 'Α. Δημητρακόπουλος

Ens - unum - bonum:

ἡ περὶ θείας ἐνεργείας χριστιανικὴ διδασκαλία τῶν Ἰωάννου
Καισαρείας καὶ Ἰωάννου Κυπαρισσιώτου ὡς πηγὴ τῆς θύρα-
θεν διδασκαλίας τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ-Πλήθωνος
γιὰ τὴν **actio divina** (πρᾶξις)

Στὸν *index nominum veterum* τῆς πρόσφατης μελέτης μου: 'Απὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκυινάτης' ἀπαντᾷ *inter alia* τὸ ὄνομα τοῦ Ἰωάννου Καισαρείας (πρῶτο μισό βου αἰ.). Ὡστόσο, στὴν οἰκεία σελίδα τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν συναντᾶται. Τοῦτο ὀφείλεται στὸ ὅτι μία προσθήκη τῆς “ἐνδεκάτης” ὁ δαίμων τοῦ τυπογραφείου τὴν ἄφησε ἐκτός. Ἡ προσθήκη αὐτὴ ἀφοροῦσε στὴν *ultima fons* τῆς θεο-λογικῆς χρήσης τῶν ὄρων *ἐνέργεια* (γιὰ τὴν ἀκρίβεια, τοῦ ἐπιθέτου *ἐνεργός*, τὸ ὁποῖο ὁ Πλήθων συνέδεε μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *ἐνεργία*²) καὶ *πράξεις* ὡς συνωνύμων στὴν *Νόμων συγγραφὴν* I,5. Ἐδῶ θὰ δηλώσω τὴν πηγὴ καὶ θὰ ἐπιχειρήσω νὰ διερευνή-

1. Ἀθήνα, ἐκδ. “Παρουσία” («Ἑλληνικὸ Βυζάντιο καὶ Λατινικὴ Δύση: Φιλοσοφία – Μελέτες», 2), 2004, σ. 238.

2. Γιὰ τὴν προτίμηση τοῦ ὄρου *ἐνεργία* (pro *ἐνέργεια*) ἀπὸ τὸν Πλήθωνα βλ. Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκυινάτης..., σ. 147, σημ. 436 (occasione data pro «scribendo» lege «scribendum»). Πβ. παρακάτω, σημ. 12. Ὁ Σχολάριος, ποῦ ἐπεσήμανε πρῶτος ὅτι τὸ *ἐνεργία* ἀποτελεῖ καινοτομία τοῦ Πλήθωνος (ἀν καὶ τὸ *ἐνεργία* ἀπαντᾷ καὶ στὸν Ὠριγένη· βλ. *ibid.*), ἐκτιμᾷ ὅτι ὁ Πλήθων ἐπλασε αὐτὴ τὴ λέξη ἀπλῶς ὡς μανιώδης ἀττικιστής, χάριν «γραμματικῆς ἀναλογίας» (Κατὰ τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει· ed. L. Petit / X. A. Sideridès / M. Jugie, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου ἀπαντα τὰ εὕρισκόμενα. *C E unvres complètes de Gennade Scholarios. Tome IV: Polémique contre Pléthon – C E unvres pastorales, ascétiques, poétiques – Correspondance – Chronographie*, Paris, 1935, p. 8, 10-12· πβ. τὴ χρήση τῆς παροιμίας “purus grammaticus, purus asinus” ἀπὸ τὸν Σχολάριο προκειμένου γιὰ τὸν Πλήθωνα στὸ *Περὶ τοῦ ἐνός ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἦτοι αὐτοματιστῶν, καὶ κατὰ πολυθέων* ed. L. Petit / X. A. Sideridès / M. Jugie, *op. cit.*, p. 180, 23-26). Ὅπως, ὁμως, προτίθεμαι νὰ δείξω σὲ ἄλλη μελέτη ἐπεξεργαζόμενος τὴν ὑπόθεση τοῦ W. Blum (Georgios Gemistos Plethon. *Politik, Philosophie und Rhetorik im spätbyzantinischen Reich (1355-1452)* [“Bibliothek der griechischen Literatur”, 25], Stuttgart, 1988, p. 49-50) ὅτι μὲ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ *ἐνέργεια* ἀπὸ τὸ *ἐνεργία* ὁ Πλήθων ἤθελε νὰ διαφοροποιηθεῖ ὁρατὰ ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ μεταφυσικὴ, γιὰ τὸν Πλήθωνα τὸ ζήτημα δὲν ἦταν γραμματικῆς ἀλλὰ ὑψιστῆς φιλοσοφικῆς σημασίας. Ὁ Πλήθων ἀπέρριπτε τὴν ἀριστοτελικὴ σύλληψη τῆς φύσεως (καὶ συνεπῶς καὶ τὴν *ἐνέργειαν-ἐντελέχειαν*) ὡς “ἄθεον” (βλ. *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* VII· ed. B. Lagarde, «Georges Gémiste Pléthon: Des différences entre Platon et Aristote», *Byzantion* 43, 1973, p. 312-343, εἰδ. σ. 332, 9-22), δηλαδὴ ὡς ἐμμενῆ ὄντολογικὴ ἀρχὴ ποῦ ὑποτίθεται πῶς αὐτὴ ὁδηγεῖ τὰ ὄντα σὲ αὐτοανάπτυξη ἀπὸ τὸ *δυνάμει* στὸ *ἐνεργεία* σφετεριζόμενῃ τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα τοῦ ὑπερβατικοῦ “ἐνεργοῦ” (δηλ. παραγωγικοῦ *ad extra*) (ὄχι “ἐνεργοῦς”) θεοῦ (σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν *καθαρὰν ἐνέργειαν* τοῦ Λ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*) νὰ θεωρεῖται ἀρχὴ ὄλων τῶν ὄντων. Αὐτὴν, ἴσως, τὴ σημασία ἔχει καὶ ἡ (ἀγνώστου προελεύσεως) μαρτυρία τοῦ Σχολαρίου (*ibid.*) γιὰ τὴν πληθωνικὴ αἰτιολόγηση τῆς χρήσης τοῦ ὄρου *ἐνεργία*: «... ἄτε δὴ τοῦ ἐνεργοῦ τε οὐσαν καὶ ἐν αὐτῷ» («... ἐπειδὴ ἀνήκει στὸ ἐνεργὸ ὄν [καὶ ὄχι στὸ ἐνεργούμενο] καὶ ὑπάρχει μέσα σ' αὐτὸ [καὶ ὄχι στὸ ἐνεργούμενο]»)· τὸ στοιχεῖο ἐκεῖνο ποῦ ἐξηγεῖ τὴν παραγωγὴ ἐνός ὄντος ψ δὲν εἶναι ἡ *ἐνέργεια*, δηλ. μιὰ αὐθύπαρκτη, ἐνδογενῆς δύναμη, ποῦ τὸ ὁδηγεῖ σὲ πλήρη ἀνάπτυξη (*ἐντελέχεια*) καθιστώντας τὸ ἐνεργῆς (πβ. *ἐνέργεια*), ἀλλὰ ἡ δύναμη ποῦ ἔχει ἓνα ὄντολογικῶς πρότερό του ὄν χ νὰ “ἐνεργήσει”, δηλ. νὰ καταστεῖ

σω τή σημασία τῆς ἐπιλογῆς τοῦ (ἀσυνήθους σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο) ὄρου *πρᾶξις* ἐκ μέρους τοῦ Πλήθωνος.

Στὸ ἀναφερθὲν κεφάλαιο τῆς *Νόμων συγγραφῆς* ὁ Πλήθων ἐκθέτει τὴ διδασκαλία του περὶ ἀπολύτου ἀπλότητος τῆς κορυφῆς τῆς ὄντολογικῆς ἱεραρχίας, τοῦ «Διός», μὲ τρόπο ποῦ συνιστᾷ ἔμμεση ἀπόρριψη τῆς παλαμικῆς *distinctio realis* μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ *θεῶν ἐνεργειῶν*³. Ὑποστηρίζει ὅτι τὰ «γένη τῶν θεῶν» (καὶ δι' αὐτῶν οἱ ὑπόλοιπες ὄντολογικῆς βαθμίδες) προέρχονται

... ἐξ ἐνεργοῦ ἀεὶ ὄντος τοῦ Διός... εἶναι δὲ τοῦ θεοῦ τούτου τὴν τε οὐσίαν καὶ *πρᾶξιν* ταυτὸν καὶ ἀλλήλων ἥκιστ' ἂν διακεκριμένω· ἄκρως γὰρ δὴ ἔν εἶναι καὶ οὐδαμῆ ἂν ἕτερον αὐτὸν αὐτοῦ· νῶ δὲ διακεκρίσθαι μὲν ἦδη *πρᾶξιν* οὐσίας...⁴

“ἐνεργόν” (πβ. *ἐνεργία*) *ad extra* καὶ νὰ παραγάγει τὸ ψ (τὸ ὁποῖο μὲ τὴ σειρά του, ὡς *ἐνεργές*, καθίσταται κι αὐτὸ *ἐνεργόν* καὶ παράγει τὸ ἐπόμενο στοιχεῖο τῆς ὄντικῆς ἀλυσίδας κ.ο.κ.). Ἦδη ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης διέκρινε σαφῶς μεταξὺ δύο μορφῶν *ἐνεργείας*, τῆς *ἐντελεχείας* καὶ τῆς *πράξεως* (βλ. *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκυνάτης...* σ. 38-39, σημ. 48· πβ. παρακάτω, σημ. 12), πρὶν ἀπὸ αὐτὸν δὲ στὴν Ἀρχαιότητα ὁ Πλωτίνος (*πρώτη ἐνέργεια* ἢ *ἀρχὴ τῆς ἐνεργείας* vs. *δευτέρα ἐνέργεια*· βλ. J. H. Sleeman / G. Pollet, *Lexicon Plotinianum*, Leiden, 1980, col. 375, 31-36, s.v. *ἐνέργεια*, α' πβ. A. C. Lloyd, *The Anatomy of Neoplatonism*, Oxford, 1990, p. 98-100· D. J. O'Meara, *Plotinus. An Introduction to the Enneads*, Oxford, 1993, p. 66-67 καὶ 82-83· πβ. τὰ σχόλια τοῦ Π. Καλλιγᾶ [*Πλωτίνου Ἐννεᾶς τρίτη. Ἀρχαῖο κείμενο, μετάφραση, σχόλια*, Ἀθήνα, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 2004, σ. 592-593] στὸ ΠΙ, 8, 3, 20-23 γιὰ τοὺς πλωτινικούς ὄρους *ἐνέργεια*, *πρᾶξις* καὶ *ποίησις*) καὶ ὁ Πρόκλος (βλ. π.χ. *Περὶ τῆς Κατὰ Πλάτωνα θεολογίας* V, 18· ed. H. D. Saffrey / L.G. Westerink, *Proclus. Théologie Platonicienne*, livre V, Paris, “Les Belles Lettres”, 1987, p. 64,3-65,7). Ἡ καινοτομία τοῦ Πλήθωνος ἔγκειται στὸ ὅτι προσέδωσε στὴ διάκριση πλήρη λεκτικὴ μορφή, χρησιμοποιώντας διαφορετικὰ οὐσιαστικὰ καὶ ἐπιθετὰ γιὰ κάθε μορφή “ἐνεργεῖν”. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ὁ Πλήθων νὰ ἐπηρεάστηκε καὶ ἀπὸ τὴ διττὴ (τοῦλάχιστον) σημασία τοῦ ὄρου *ἐνέργεια* στὴ μετάφραση τῆς *Summa theologiae* τοῦ Θωμᾶ Ἀκυνάτη ἀπὸ τοὺς Δημήτριο καὶ Πρόχορο Κυδώνη. Στὴν *Prima Pars*, ποῦ μελέτησα μὲ βάση τὸν cod. Vat. gr. 609, ὡς «ἐνέργεια» ἀποδίδεται πάμπολλες φορὲς ὁ «actus» νοούμενος ὡς *ἐντελέχεια*, ἀποδίδεται ὁμοίως καὶ ἡ «*efficacia*» (I, 62, 9, Resp.) νοούμενη ὡς ἀποτελεσματικὴ ἐνεργοποίηση τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐνός ὄντος (cod. cit., f. 84^v 43-44).

3. Γιὰ τὸν ἀντι-παλαμισμὸ τοῦ Πλήθωνος βλ. *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκυνάτης...*, σ. 64-65, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

4. Ed. C. Alexandre, *Πλήθωνος, Νόμων συγγραφῆς τὰ σωζόμενα. Pléthon. Traité des Lois, ou recueil des fragments, en partie inédits, de cet ouvrage. Texte revu sur les manuscrits, précédé d'une notice historique et critique. Traduction de A. Pellissier*, Paris, 1858 (1η ἀνατύπωση, Amsterdam, 1966· 2η μερικὴ ἀνατύπωση, *Une cité idéale au XVe siècle: L'utopie néo-païenne d'un Byzantin. Pléthon. Traité des Lois. Présentation de R. Brague*, Paris, 1982), p. 52,26-54,5. Ὁ ὄρος *ἐνεργός* σὲ ἀναφορὰ πρὸς θεοὺς ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοῦ (p. 46, 21 καὶ 54, 10).

Όταν ο Πλήθων χαρακτηρίζει την πηγή τῶν ὄντων «ἐνεργὸν αἰεῖ», δὲν ἐννοεῖ τὸν ἀριστοτελικὸ ἢ θωμικὸ *actus purus*, ποῦ ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸν Θεὸ *per se* (ἐνέργεια χωρὶς δύναμιν)· ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ συγκείμενο, ἡ λέξις «ἐνεργός» (sc. δραστικός, ἀποτελεσματικός) ἀναφέρεται στὴν ἐκδήλωση τοῦ Θεοῦ *ad extra*⁵, τὴν ὁποῖαν ὁ Πλήθων θεωρεῖ ἀπόρροια τῆς ἄκρας ἀγαθότητός του⁶, ἀπόρροια ποῦ εἶναι αἰδία («αἰεῖ»)⁷ καὶ γι' αὐτὸ παράγει ὅλα τὰ ὑπὸ τὸν Δία ὄντα ἐξ αἰδίου⁸.

Ὁ Πλήθων χρησιμοποιοεῖ ὡς συνώνυμο τοῦ «ἐνεργὸς εἶναι» τὴν «πρᾶξιν», ἢ, καλύτερα, τὴν *praxis* ὡς ἄμεσο, φυσικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας⁹. Ὡς *fons proxima* αὐτῆς τῆς χρήσης πιθανολόγησα¹⁰ συγκεκριμένα χωρία ἀπὸ τρία ἔργα τοῦ φίλου τοῦ δασκάλου τοῦ Πλήθωνος Δημητρίου Κυδωνῆ Ἰωάννου Κυπαρισσιώτου (ob. post 1377):

1) Συμμαρτυρεῖ δέ μοι τῶ λόγῳ καὶ τις τῶν παλαιότερων ἀνδρῶν, σοφὸς τὰ θεῖα καὶ πολλῆς ἀξιούμενος ἐν τοῖς πρότερον μνήμης. «Πᾶσα», φησὶν, «ἐνέργεια ἐν τῷ γίνεσθαι ἔχει τὸ εἶναι, οὔτε πρὸ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος κινήσεως ἤτοι πρᾶξεως οὔσα οὔτε μετὰ τὴν κίνησιν διαμένουσα, μόνον δὲ τὸ ἀποτελεσθὲν πολλάκις πρὸς μνήμην τῆς πρᾶξεως καταλιμπάνει. Εἰ οὖν *praxis* ἐστὶν ἢ ἐνέργεια, πᾶσα δὲ *praxis* τινὸς οὐσίας ἐστὶ *praxis* καὶ ἄνευ οὐσίας οὐκ ἐστὶν, εὐδηλον ἄρ' οὖν ὅπως τε συμβεβηκέναι λέγεσθαι τὴν τοιαύτην ἐδιδάχθημεν ἐνέργειαν καὶ ὅπως Θεοῦ καὶ ὅτι ἐν τῷ *praxis* εἶναι ἔχει τὸ εἶναι, μήτε πρότερον οὔσα¹¹ μήθ' ὕστερον διαμένουσα»¹².

5. *Ibid.*, p. 52, 24-25: «... γεννητῶν μὲν πάντων τῇ αἰτίᾳ καὶ τῷ ἀφ' ἐτέρου εἶναι...».

6. Βλ. παρακάτω, σημ. 22.

7. *Ibid.*, p. 52, 25-54, 2: «... τῷ δὲ χρόνῳ ἀγενήτων τε καὶ ἀνωλέθρων, ἅτε δὴ ἐξ ἐνεργοῦ αἰεὶ ὄντος τοῦ Διὸς... αἰεὶ προϊόντων καὶ οὐποτ' ἂν τοῦ εἶναι οὔτε ἡργμένων οὐτ' ἂν παυσομένων...».

8. Βλ. *op. cit.* II, 27 (p. 82, 13-21): «Περὶ τῆς τοῦ παντός αἰδιότητος».

9. Βλ. καὶ *op. cit.*, p. 106, 18, 160, 24 καὶ 184, 20.

10. Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκρινάτης..., σ. 37-38.

11. Ex loco Johannis Caesariensis, qui infra (p. 357) laudatur, addidi.

12. Περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διαφορᾶς, ὅτι οὐκ ἐστὶ ταύτην παρὰ τῷ Θεῷ ἀνευρεῖν (ed. Β. Α. Δεντάκης, Ἰωάννου τοῦ Κυπαρισσιώτου, Περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διαφορᾶς, ὅτι οὐκ ἐστὶ ταύτην παρὰ τῷ Θεῷ ἀνευρεῖν, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον, Ἀθήνα, 1976, σ. 36, 30-37, 8). Ὁ Δεντάκης ἐσφαλμένα τοποθετεῖ εἰσαγωγικὰ μετὰ τὸ «καταλιμπάνει». Ἐπίσης, ἡ παραπομπή του (*op. cit.*, σ. 37, σημ. 123) σὲ χωρία τῶν Ἑθικῶν Νικομαχείων καὶ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ἐντελῶς ἄστοχη.

2) 'Αλλ' ἵνα τὰ καθέκαστον τούτων ἀφείς σύνοδον ὄλην καλῶ, τὴν κατὰ τῶν Μανιχαίων ἐκείνην προσθήσομαι τοῦ λόγου συλλήπτορα δι' ἑνὸς τῶν συνειλεγμένων συνάδουσαν· «πᾶσα ἐνέργεια» (τοῦτον δηλαδή τὸν τρόπον ἐκφερομένη¹³) «ἐν τῷ γίνεσθαι ἔχει τὸ εἶναι, οὔτε πρὸ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος κινήσεως ἦτοι πράξεως οὔσα οὔτε μετὰ τὴν κίνησιν διαμένουσα, μόνον δὲ τὸ ἀποτελεσθὲν πολλάκις πρὸς μνήμην τῆς πράξεως καταλιμπάνει. Εἰ οὖν πράξις ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, πᾶσα δὲ πράξις τινὸς οὐσίας ἐστὶ πράξις καὶ ἄνευ οὐσίας οὐκ ἔστι, [reliqua ommissa sunt]¹⁴»¹⁵.

3) Ὅταν οἱ θεολόγοι ἀποβλέψωσιν ὅθεν ἡμῖν τὰ περὶ Θεοῦ συνείλεται ὀνόματα καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν ἐν τῷ παντὶ ἐνθεωρουμένων θαυμάτων καὶ αὐτῶν τῶν αἰτιατῶν, ἐνέργειαν καὶ πράξιν φασι παριστᾶν τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ τὸ τί ἦν εἶναι αὐτοῦ καὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν¹⁶.

13. Ὅπως ἔχω σημειώσει ('Απὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκινάτης..., σ. 39, σημ. 48), ὁ ἄλλος «τρόπος» εἶναι μὲ τὴ σημασία τῆς ἀριστοτελικῆς (καὶ θωμικῆς) ἐντελεχείας, τὴν ὁποία ὁ Κυπαρισσιώτης διακρίνει ρητὰ ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν νοούμενη ὡς «πράξιν» (Περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διαφορᾶς, ὅτι οὐκ ἔστι ταύτην παρὰ τῷ Θεῷ ἀνευρεῖν ed. Β. Α. Δεντάκης, *op. cit.*, σ. 38,31-39,2: «Ἐξ ἀπάντων λοιπὸν εὐδὴλον ὅτι τε περὶ δύο σημειωμένων ὁ τῆς "ἐνεργείας" προάγεται λόγος, καὶ ὅτι τὸ μὲν ταῦτόν ἐστι καὶ ἀδιάφορον καὶ ἐν τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, τοῦτο δ' αὖ, ἔξω τοῦ Θεοῦ τυγχάνον ὄν, κινήσις τίς ἐστι καὶ ὀρμητὴ πρὸς τὸ ἐνεργῆσαι τι, ἥτις μετὰ τὸ ἔργον οὐχ οἷά τε παραμῆναι, ἀλλ' ἄμα τῷ ἐλέσθαι πεπανμένη καὶ λήγουσα καὶ θάπτον κινηθεῖσα καὶ παραδραμοῦσα». πβ. *id.*, *Τῶν θεολογικῶν ῥήσεων ἐκθεσις στοιχειώδης* Χ, 4' ed. Β. Α. Δεντάκης, Ἰωάννου τοῦ Κυπαρισσιώτου *Τῶν θεολογικῶν ῥήσεων ἐκθεσις στοιχειώδης. Τὸ κείμενον νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον*, Ἀθήνα, 1982, σ. 609, 8-13).

14. Τὸ χωρίο παρατίθεται κολοβό, πιθανότατα διότι στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ὁ Ἰωάννης τὸ ἀναπαρήγαγε μὲ βάση τὴν παράθεσή του στὶς *Διαλέκτους Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ* (ca. 527), ὅπου κόβεται στὸ ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο (PG 88: 576B, παράγραφος μὲ τίτλο «Περὶ ἐνεργείας»): «Πᾶσα ἐνέργεια <ἐν> τῷ γίνεσθαι ἔχει τὸ εἶναι, οὔτε πρὸ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος κινήσεως ἦτοι πράξεως οὔσα οὔτε μετὰ τὴν κίνησιν διαμένουσα, μόνον δὲ τὸ ἀποτελεσθὲν πολλάκις πρὸς μνήμην τῆς πράξεως καταλιμπάνει. Ἡ [lege Eī] οὖν πράξις ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, πᾶσα δὲ πράξις τινὸς οὐσίας ἐστὶ πράξις καὶ ἄνευ οὐσίας οὐκ ἔστι».

15. *Κατὰ Νείλου Καβάσιλα* IV,4 (ed. Στ. Θ. Μαραγκουδάκης, Ἰωάννου τοῦ Κυπαρισσιώτου *Κατὰ Νείλου Καβάσιλα λόγοι πέντε ἀντιρρητικοὶ νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενοι*, Ἀθήνα, 1985, σ. 176, 28-177,2. Πβ. σ. 179, 11-12: «...οὔτε πρὸ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος κινήσεως ἦτοι πράξεως ἐστὶν οὔτε μετὰ τὴν κίνησιν διαμένει». Ὁ Μαραγκουδάκης, ἀκολουθώντας τὸν Δεντάκη, θέτει κι αὐτὸς εἰσαγωγικὰ στὸ «καταλιμπάνει». Παρομοίως, στὸν *apparatus fontium* (*op. cit.*, σ. 177, σημ. 1 καὶ 179, σημ. 2) ἀπλῶς ἀντιγράφει τὸν Δεντάκη (βλ. παραπάνω, σημ. 12).

16. *Τῶν θεολογικῶν ῥήσεων ἐκθεσις στοιχειώδης* IV, 8 (ed. Β. Α. Δεντάκης, Ἰωάννου τοῦ Κυπαρισσιώτου, *Τῶν θεολογικῶν ῥήσεων...*, σ. 165,23-26).

«Ὁ παλαιός» καὶ «σοφὸς τὰ θεῖα» «ἀνὴρ» ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ Κυπαρισσιώτης στὸ 1ο καὶ 2ο χωρίο εἶναι ὁ θεολόγος καὶ πρακτικογράφος τῆς νεοχαλκηδόνειας συνόδου τῆς Ἀλεξανδρέττας¹⁷ (514-518) Ἰωάννης Καισαρείας¹⁸, ὁ ὁποῖος στὴν *Πρὸς Μανιχαίους ὁμιλίαν Β΄* ἔγραφε¹⁹:

Ἐντεῦθεν οὖν λοιπὸν ἀνακύπτει τὸ παρὰ τοῖς ἀθείοις [sc. τοῖς Μανιχαίοις] θρυλλούμενον· «εἰ μὴδὲν ἐστὶν ἔξω τῆς τοῦ Θεοῦ δημιουργίας, ὁ δὲ Θεὸς ἀγαθός, δηλονότι ἀγαθὰ τὰ δι' αὐτοῦ γεγεννημένα. Πόθεν οὖν τὰ κακά;» Εἰ μὲν οὐσίαν ὑπειληφότες εἶναι τὸ κακὸν τοῦτο πυνθάνονται, μωρίας ἀνάμεστός ἐστὶν ἡ πεῦσις. Οὐ γὰρ ὑφέστηκε τὸ κακόν· ἐνέργεια γὰρ τίς ἐστὶν, πᾶσα δὲ ἐνέργεια ἐν τῷ γίνεσθαι ἔχει τὸ εἶναι, οὔτε πρὸ τῆς τοῦ ἐνεργοῦντος κινήσεως ἤτοι πράξεως οὔσα οὔτε μετὰ τὴν κίνησιν διαμένουσα²⁰, μόνον δὲ τὸ ἀποτελεσθὲν πολλάκις πρὸς μνήμην τῆς πράξεως καταλιμπάνει. Εἰ²¹ οὖν *πρᾶξις* ἐστὶν ἡ²² ἐνέργεια, πᾶσα δὲ *πρᾶξις* τινος οὐσίας ἐστὶ

17. Βλ. J. Lebon, *Le monophysisme Sévérien. Étude historique, littéraire et théologique sur la résistance monophysite au concile de Chalcedoine jusqu'à la constitution de l'Église Jacobite*, Louvain, 1909, p. 137-147.

18. Γιά τὸ πρόσωπο βλ. M. Richard, *Ioannis Caesariensis presbyteri et grammatici opera quae supersunt (appendice suppeditante M. Aubineau) (CCSG, 1)*, Turnhout, 1977, p. V-VI, ὄπου καὶ βιβλιογραφία. Γιά τὸ συγγραφικὸ τοῦ ἔργο βλ. *op. cit.*, p. XIII-LVIII· πβ. M. Geeraard, *Clavis Patrum Graecorum, vol. III: a Cyrillo Alexandrino ad Johannem Damascenum*, Turnhout, 1979, p. 299-300 (No 6855-6882).

19. 14, 211-222 (ed. M. Richard, *op. cit.*, p. 98).

20. Πβ. Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ *Λόγος XXXI*, 6,9-11 (ed. P. Gallay / M. Jourjon, *Grégoire de Nazianze, Discours 27-31: Discours théologiques. Introduction, texte critique, traduction et notes* ["Sources chrétiennes" 250], Paris, 1978, p. 286), ὄπου ἡ ἐνέργεια κατατάσσεται (ἀκριβῶς ὅπως ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καισαρείας καὶ τὸν Ἰωάννη Κυπαρισσιώτη) στὰ *πρὸς τι*: «Καὶ εἰ ἐνέργεια, ἐνεργηθήσεται δηλονότι, οὐκ ἐνεργήσει, καὶ ὁμοῦ τῷ ἐνεργηθῆναι παύσεται· τοιοῦτον γὰρ ἡ ἐνέργεια». Ὁ Κυπαρισσιώτης (ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἀντιπαλαμικοὶ) παραπέμπει στὸ χωρίο αὐτὸ (βλ. π.χ. *Περὶ τῆς θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διαφορᾶς, ὅτι οὐκ ἐστὶ ταύτην παρὰ τῷ Θεῷ ἀνευρεῖν* ed. B. A. Δεντάκης, *Ἰωάννου τοῦ Κυπαρισσιώτου Περὶ τῆς θείας οὐσίας...*, σ. 34,32-35,1). Πβ. ἐπίσης Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Κατὰ Μανιχαίων* 43 (ed. B. Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos. Band IV: Contra Manichaeos* ["Patristische Texte und Studien", 22], Berlin, 1981): «Ὡστε τὸ ἀγαθὸν ὄν ἐστὶν, ὁμοίως καὶ ἡ ἀρετὴ - ἀγαθὸν γὰρ ἡ ἀρετὴ-, ἡ δὲ κακία οὐκ ὄν, ἀλλὰ τὸ ὄντος, τουτέστι τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, ἐκούσιος παρακοῆ καὶ ἀναίρεισις κατὰ σύμβασιν ἐν τῷ *πράττεσθαι* παρωφισταμένη καὶ ἅμα τῷ *παύσασθαι* τῆς *πράξεως* πανομήνη».

21. Ex editionis "H secundum cod. S correxi (vide apparatus criticum ad lineam 220).

22. Ex editionis η correxi.

πραξις και άνευ ουσίας οὐκ ἔστιν, πῶς οὐσία τὸ μηδαμῶς καθ' ἑαυτὸ ὑφεστηκός, ἀλλ' ἑτέρου δεόμενον εἰς τὸ εἶναι;

Ὅπως εἶναι φανερό, «ἡ χρήση τοῦ ὄρου *πραξις* ὡς συνωνύμου τῆς *ἐνεργείας* στὸν Κυπαρισσιώτη και τὸν Πλήθωνα σημαίνει πιθανὸν ὅτι ὁ δεῦτερος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν πρῶτον»²³. Ὅμως, τὸ πρᾶγμα δὲν σταματᾶει ἐδῶ γιατί ὁ Πλήθων δὲν περιορίστηκε, προκειμένου νὰ περιγράψει τὴν *actio divina*, στὸ σημασιακὸ πεδίο στὸ ὁποῖο ἀνήκουν οἱ ὄροι *ἐνεργός*²⁴ και *ἐνεργία*²⁵ (ὅπως π.χ. ὁ Πλωτῖνος και ὁ Πρόκλος) και χρησιμοποίησε και τὸν ὄρο *πραξις*, πού ἀνήκει πρωτευόντως στὸν χῶρο τῆς ἠθικῆς;

Ἡ ἀπάντηση λανθάνει ἀκριβῶς στὴν ἠθικὴ διάσταση τοῦ ὄρου. Ὅπως ἔδειξα ἀναλυτικὰ στὴν ἀναφερθεῖσα μονογραφία ἐξ ἀφορμῆς πολλῶν δανείων τοῦ ἀντι-χριστιανοῦ Πλήθωνος ἀπὸ χριστιανούς συγγραφείς (κυρίως ἀπὸ τὸν Θωμᾶ 'Ακυνάτη και τὸν Δημήτριο Κυδώνη), ὁ Πλήθων δὲν δίσταζε νὰ ἀντλεῖ θέσεις και ὄρους ἀπὸ χριστιανικὲς πηγές, ὅταν γνώριζε ὅτι τὰ δανειὰ του ἀπὸ τὰ ἔργα αὐτὰ προέρχονται μὲ τὴ σειρὰ τους ἀπὸ τὰ νάματα τοῦ «ἐλληνισμοῦ» και συνεπῶς ἀνήκουν στὴν *prisca theologia* πού ἔδωσαν οἱ «λόγιοι θεοί» στὸν ἄνθρωπο. Καὶ τὸ χωρίο τοῦ Ἰωάννου Καισαρείας πού παραθέτει δις ὁ Ἰωάννης Κυπαρισσιώτης ἀποτελεῖ μέρος ἐπιχειρήματος κατὰ τῆς μανιχαϊκῆς θεωρήσεως τοῦ «κακοῦ» ὡς «ὄντος» τὸ ὁποῖο θὰ ἱκανοποιῶσε ἕναν ὁπαδὸ τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ «ἀγαθοῦ» ὡς πηγῆς τῶν πάντων, ὅπως ὁ Πλήθων. Ἡ διδασκαλία αὐτὴ ἐκτίθεται στὸ κεφάλαιο τῆς *Νόμων συγγραφῆς* πού περιέχει και τὰ περὶ ἀπολύτου ταυτότητος θείας οὐσίας και θείας *πράξεως*, διατυπώνεται δὲ μὲ τρό-

23. Ἐπὶ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων και Θωμᾶς Ἄκυνάτης..., σ. 38. Σὲ ἄλλο ἔργο του (*Διάλεξις Ἰωάννου ὀρθοδόξου πρὸς Μανιχαῖον* 59-62, II. 254-305 ed. M. Richard, *op. cit.*, p. 125-127) ὁ Ἰωάννης Καισαρείας διακρίνει μεταξὺ *ἐνεργείας* και *πράξεως*, μὲ τὴν *ἐνεργείαν* νὰ σημαίνει τὴ *facultas operandi* και τὴν *πράξιν* νὰ σημαίνει τὴν καθέκαστον ἐνεργοποίηση αὐτῆς τῆς *facultas*. Ἡ διαφορά, ὡστόσο, εἶναι ἐπουσιώδης, καθὼς ὁ Ἰωάννης δέχεται (νομινολογικὰ, θὰ λέγαμε) ὅτι «πραξις ἔστιν ἡ ἐνεργεία» (βλ. τὸ χωρίο πού παρέθεσα παραπάνω ἀπὸ τὴν *Πρὸς Μανιχαίους ὀμιλίαν Β'*), ὅτι δηλαδὴ δὲν ὑπάρχει *actus* παρὰ μόνον *in particularibus actionibus*.

24. Τὸν ὄρο *ἐνεργεία* (ὄχι «πραξις», βεβαίως· βλ. J. H. Sleeman / G. Pollet, *Lexicon Plotinianum*, Leiden, 1980, col. 888-890, s.v. *πραξις* και *πράττειν*) χρησιμοποιεῖ ἐν προκειμένῳ π.χ. ὁ Πλωτῖνος (*Ἐννεάδες* VI, 7, 18, 12-13).

25. Γιὰ τὴ συστηματικὴ χρήση τοῦ ὄρου *ἐνεργία* στὸ *Περὶ ὄν* Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται βλ. παραπάνω, σημ. 2.

πο πού δείχνει ότι ο Πλήθων θεωρούσε, υπό το πρίσμα της διδασκαλίας του περί απόλυτου απλότητας του Διός, την “αγαθότητα” και την “ουσίαν” του Διός ένα και το αυτό²⁶. Επιλέγοντας, λοιπόν, ο Πλήθων να περιγράψει την απλότητα του Διός ως απόλυτη ενότητα της ουσίας του και της πράξεώς του (δανειζόμενος τον δεύτερο όρο αφ’ ενός από ένα αντι-μανιχαϊκό χριστιανικό έργο και αφ’ ετέρου από έναν αντι-παλαμικό συγγραφέα που επικαλέστηκε το έργο αυτό), στην πραγματικότητα εξέφραζε ταυτόχρονα τις θέσεις του περί απόλυτου απλότητας του Διός (*explicite*) και περί απόλυτου ενότητας της θείας ουσίας με τη θεία αγαθότητα (*implicite*)²⁷.

Ακόμα περισσότερο, το έπιχείρημα του Ιωάννου Καισαρείας, μέρος του οποίου δανειστηκε ο Κυπαρισσιώτης για τη συγκρότηση της αντιπαλαμικής πολεμικής του, φαίνεται πώς είναι διασκευή του έξης νεοπλατωνικών βάσεων αντι-μανιχαϊκού έπιχειρήματος του Γρηγορίου Νύσσης (από το *Περί των πρό ώρας άναρπαζομένων νηπίων*):

Μηδείς δέ γενεαλογείν ήμᾶς άναγκαζέτω την άγνοιαν, “πόθεν αύτη” λέγων “καί από τίνος”, άλλ’ έξ αύτης νοείτω της του όνόματος σημασίας, ότι ή γνώσις και ή άγνοια τό πρόσ τί πως έχουν την ψυχήν ένδεικνυται. Ουδέν δέ των πρόσ τι νοουμένων τε και λεγομένων ουσίαν παρίστησιν· άλλος γάρ ό του “πρός τι” και έτερος ό της “ουσίας” λόγος. Εί ούν ή γνώσις ουσία ούκ έστιν, άλλά περί τι της διανοίας ένέργεια, πολύ μάλλον ή άγνοια πόρρω του κατ’ ουσίαν είναι ώμολόγηται. Τό δέ μη κατ’ ουσίαν όν ούδэ έστιν όλως. Μάταιον τοίνυν άν είη περί του μη όντος τό όθεν έστι περιεργάζεσθαι²⁸.

26. Ed. C. Alexandre, *op. cit.*, p. 44,17-18 και 46,7-8: «Θεούς... κακοῦ μὲν οὐδ’ ότουσὼν οὐδενός, τῶν δ’ αγαθῶν άπάντων αὐτούς όντας τούς αίτίους... Όντως δέ όντα [sc. τόν Δία] τῷ όντι και ειλικρινῶς ένα και τόν δ,τι μάλιστα αὐτόν αὐτῷ, αὐτό τε όντα, δ έστιν αγαθόν». Πρβλ. *Νόμων συγγραφή* III, 43 (ed. C. Alexandre, *op. cit.*, p. 242,8-11): «... ή άρχή αύτη των πάντων, ό μέγιστος θεός, όν γε ήμεις πατρίῳ φωνῇ “Δία” καλοῦμεν, άκρωσ αγαθός έστιν, οὐδεμᾶς αὐτῷ αγαθοῦ ύπερβολῆς μη οὐκ έξ όσον οίόν τε βελτίστῳ είναι λειπομένης».

27. Για τή θεο-λογική ταύτιση του *ens* με τό *bonum* στον Πλήθωνα βλ. Β. Tambun-Krasker, *Les fondements métaphysiques et éthiques de la pensée politique de Pléthon. Thèse de doctorat, dirigée par P. Magnard*, Université Paris IV-Sorbonne, 2002, p. 331-335. Πβ. id., «Τό έν, τό όν και ή πολιτική σκέψη του Πλήθωνος», in: Α. Γ. Μπενάκης / Χ. Π. Μπαλόγλου (ed.), *Διεθνής Έπιστημονική Έταιρεία Πληθωνικών και Βυζαντινών Μελετών. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου άφιερωμένου στον Πλήθωνα και την έποχή του με την συμπλήρωση 550 έτών από τόν θάνατό του* (Μυστράς, 26-29 Ιουνίου 2002), Άθήνα, 2003, σ. 83-93 (είδ. σ. 83-84).

28. Ed. H. Hörner, *Gregorii Nysseni opera*, Vol. III, pars II, Leiden / New York / Kobenhavn /

Ὁ Πλήθων, τοῦ ὁποῦ ἡ χριστιανικὴ παιδεία ἦταν εὐρύτατη²⁹, πιθανότατα ἀναγνώρισε ὄχι μόνο τὸν Ἰωάννη Καισαρείας ὡς πηγὴ τοῦ Ἰωάννη Κυπαρισσιώτη ἀλλὰ καὶ τὸν Γρηγόριο Νύσσης ὡς πηγὴ τοῦ Ἰωάννου Καισαρείας. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε³⁰ ὅτι τὴ *fons fontis* τὴν εἶχε ἀναζητήσει κι ἄλλη φορὰ — ὅταν δανειζόταν ἀπὸ τὸν *Λόγον ὅπως ἄλογον τὸ τοῦ θανάτου δέος ἀποδεικνύοντα* τοῦ Δημητρίου Κυδώνη μέρος τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ δασκάλου του ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ ἀνέτρεξε πρὸς τοῦτο «στὴν πηγὴ τῶν διατυπώσεων τοῦ Κυδώνη, ἡ ὁποία εἶναι ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸν *Λόγον περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*³¹ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης». Ἀσφαλῶς, ὁ Πλήθων διέκειτο (στὸν βαθμὸ, ἐννοεῖται, ποῦ τοῦ τὸ ἐπέτρεπε τὸ γεγονός ὅτι ἀνῆκε σὲ ἄλλο στρατόπεδο) εὐμενῶς ἐναντι τοῦ Γρηγορίου Νύσσης, τοῦ πλατωνικότερου ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας — τόσο πλατωνικοῦ, ὥστε ἡ σχέση τοῦ πλατωνισμοῦ του μὲ τὸν χριστιανισμό του νὰ προβληματίζει διαρκῶς τόσο τοὺς χριστιανούς ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ὅσο καὶ τοὺς σύγχρονους ἐρευνητές³².

Ἀκόμα, ἄλλωστε, καὶ ἡ πληθώνεια φράση «ἐνεργοῦ ἀεὶ ὄντος τοῦ Διός»³³ ἔχει ἓνα στενὸ παράλληλο στὸν Γρηγόριο Νύσσης³⁴:

Εἰ δὲ παρ' αὐτοῦ [sc. τοῦ Θεοῦ Πατρὸς] τὰ πάντα, οὐδέποτε ἄρα “ἀρχὴ ὁδῶν αὐτοῦ” (Παρ. 8,22) καὶ “ἔργων” αὐτοῦ εὐρεθῆσεται, ἀλλ' ἀεὶ ἐνεργῆς.

Köln, 1987, p. 80,11-20. Βλ. κριτικὴ ἀνάλυση τοῦ χωρίου στὸ ἄρθρο μου: «Ἡ γραμματικὴ καὶ λογικὴ κατηγορία τῆς σχέσης (πρὸς τι) στὸν Γρηγόριο Νύσσης, *Βυζαντικά* 21 (2001) σ. 15-50 (εἰς. σ. 35-42).

29. Βλ. *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκινάτης...*, σ. 67-68.

30. *Op. cit.*, σ. 58-59.

31. PG 46: 21B (πβ. 77A).

32. Βλ. τὴ μελέτη τοῦ H. F. Cherniss: *The Platonism of Gregory of Nyssa* (Berkeley, 1930). Πβ. τὴ μελέτη μου: *Φιλοσοφία καὶ πίστη. Ἡ λογικὴ ἀποδειξιμότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων κατὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης ἢ: Fides deprecans intellectum* (μὲ ἀγγλικὴ περίληψη: *Philosophy and Faith. The Rational Demonstrability of Christian Dogmas in Gregory of Nyssa or Fides deprecans intellectum*) (Ἀθήνα, "Παρουσία", 1996), ὅπου καταδεικνύω διεξοδικὰ τὶς ἀντιφάσεις μεταξὺ τοῦ πλατωνισμοῦ καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ Νύσσης.

33. Βλ. παραπάνω, σημ. 1 καὶ 7.

34. *Κατὰ Ἀρείου καὶ Σεβελλίου* (ed. F. Müller, *Gregorii Nysseni opera*, Vol. III, Pars 1, Leiden / New York / København / Köln, 1958, p. 75,16-17).

Βεβαίως, τὸ πλαίσιο καὶ ὁ στόχος τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ Πλήθωνος καὶ τοῦ Γρηγορίου διαφέρουν· ὁ μὲν Καππαδόκης Πατὴρ ἐπεδίωκε, στὸ πλαίσιο τῆς ἀντι-ἀρειανικῆς πολεμικῆς του, νὰ ἀποδείξει ἀίδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ 2ου προσώπου τῆς ἁγίας Τριάδος ἀποδεικνύοντας ἀίδια τὴν πατρικὴ ἰδιότητα τοῦ 1ου προσώπου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὶ 2ο³⁵, ὁ δὲ Πλήθων ἐπεδίωκε νὰ ἀποδείξει τὸν κόσμον ἀίδιο ἐπικαλούμενος τὴν ἀϊδιότητα τῆς παρακτικῆς ἐνέργειας τοῦ «Διός». Ὅμως, τὸ συγκεκριμένο ἐπιχείρημα, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ πλατωνικὸ *bonum diffusivum sui*³⁶ καὶ ποὺ συνάγει τὴν ἀϊδιότητα μιᾶς *natura naturata* ἀπὸ τὴν ἀϊδιότητα τῆς μοναδικῆς ἀγέννητης *natura naturans*, καθὼς καὶ ἡ φρασεολογία, εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅμοια.

Ταυτόχρονα, ὁ Πλήθων, μὲ τὸ νὰ τονίζει ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς θείας ἀγαθότητος μὲ τὴ θεία οὐσία σημαίνει ὅτι ὁ Δίας παράγει τὰ ὄντα ἐξ ἀϊδίου, ὑπαινισσόμενος ὅτι, παρὰ τὶς χριστιανικὲς διατυπώσεις ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀγαθότητά Του³⁷, ἡ γνήσια μορφή τῆς πλατωνικῆς διδασκαλίας ὅτι *bonum diffusivum sui* δὲν εἶναι ἡ χριστιανικὴ, ἀλλὰ ἡ δική του, ἡ ἀρχαιοελληνικὴ. Καὶ τοῦτο γιὰ τὸν λόγο ὅτι αὐτός, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς χριστιανούς³⁸, θεωροῦσε τὸν κόσμον ἀίδιο καὶ δὲν ἄφηγε, ὅπως ἐκείνοι, τὴ

35. Γιὰ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ στὸν Νύσσης βλ. τὸ ἄρθρο μου: «Ἡ γραμματικὴ καὶ λογικὴ κατηγορία τῆς οὐσίας...» (πβ. παραπάνω, σημ. 27), σ. 29-35.

36. Πβ. *Νόμων συγγραφή* III, 43 (ed. C. Alexandre, *op. cit.*, p. 242,22-244,3): «Ὁὐ γὰρ ἂν ἐγχωροίη, ὅ,τιπερ βέλτιστον ὄντα τὸν θεὸν... μὴ παράγειν ποτὲ τοῦργον τὸ αὐτοῦ μὴδ' εὖ ποιεῖν μὴδ' ὀ,τιοῦν· δέοι γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ βέλτιστον καὶ ἄλλοις τοῦ οἰκείου ἀγαθοῦ ἐς ὅσον τε ἐγχωρεῖ καὶ ἀεὶ μεταδιδόναί...».

37. Βλ. π.χ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα* 34, II. 1-4 καὶ 23-25 (ed. R. E. Sinkewicz, *Saint Gregory Palamas. The One Hundred and Fifty Chapters. Introduction, Critical Edition and Translation*, Toronto, 1988, p. 116 καὶ 118 = ed. Π. Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ συγγράμματα*, τόμος Ε', Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 52, 24-26 καὶ 53, 18-20): «Ὁ ἀνωτάτω νοῦς, τὸ ἄκρον ἀγαθόν... οὐ ποιότητος ἀλλ' οὐσίαν ἔχει τὴν ἀγαθότητα... Ὁ ποιητὴς καὶ δεσπότης τῆς κτίσεως... ἔστι πανάγαθος καὶ ὑπεράγαθος ἀγαθότης, οὐσίαν ἔχων τὴν ἀγαθότητα». Πβ. ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περὶ θεῶν ὀνομάτων* IV,1 (ed. B.-R. Suchla, *Corpus dionysiacum, I: Pseudo-Dionysius Areopagita, De divinis nominibus*, Berlin / New York, 1990, p. 143,12): «... οὐσιῶδες ἀγαθόν...». Ἡ θέση αὐτὴ ἀπαντᾶ, φυσικῶ τῶ λόγῳ καὶ στὸ πλαίσιο τῆς ἀντι-μανιχαϊκῆς πολεμικῆς· βλ. π.χ. τὴν παράγραφο τῶν *Διαλέκτων Φωτεινοῦ Μανιχαίου καὶ Παύλου Χριστιανοῦ* («Περὶ τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ») ἡ ὁποία προσηγείται τῆς παραγράφου στὴν ὁποῖαν εἶδαμε (σημ. 14) ὅτι ἀναπαράγεται τὸ περὶ *πράξεως/ ἐνεργείας* χωρίο τοῦ Ἰωάννου Καισαρείας: «Τὸ ἀγαθὸν ἐπὶ Θεοῦ οὐσία τυγχάνει» (PG 88: 573D).

38. Βλ. π.χ. τὴν πολεμικὴ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ κατὰ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ κόσμου στὰ *Κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα* (1' ed. R. E. Sinkewicz, *op. cit.*, p. 84 = ed. Π. Κ. Χρήστου, *op. cit.*,

θεία αγαθότητα «ἡμίτομον» — ακριβῶς ὅπως δεχόταν ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀθάνατη, ὅπως ἔλεγαν οἱ χριστιανοί, ποὺ τὴ θεωροῦσαν ἐγγχρονη (δημιουργούμενη ταυτόχρονα μὲ τὴ σύλληψη κάθε ἀνθρώπου), ἀλλὰ «αἰδιος», δηλαδή αἰώνια ὄχι μόνο πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ πίσω. Τόνιζε δὲ ὅτι αὐτὴ ἡ αἰδιότητα εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώτερη τῆς χριστιανικῆς³⁹.

Ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ βασικὴ παραδῆλωση τῆς θεο-λογικῆς χρήσης τῶν ὄρων ἀγαθός, ἐνεργός καὶ πρῶξις ἀπὸ τὸν Πλήθωνα ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴ χρήση τῶν δύο πρώτων ὄρων σὲ ἓνα χωρίο τοῦ Ἑπομνήματος τοῦ Σιμπλικίου στὰ Φυσικά τοῦ Ἀριστοτέλη⁴⁰ (ἔργο τὸ ὁποῖο ὁ Πλήθων γνῶριζε⁴¹) μὲ σκοπὸ ἀκριβῶς τὴ θεμελίωση τῆς αἰδιότητος τοῦ κόσμου:

Εἰ γὰρ διὰ τὴν ἀγαθότητα δημιουργεῖ, ἡ δὲ ἀγαθότης αὐτοῦ αἰεὶ τελεία καὶ ἐνεργός ἐστὶ καὶ τῷ εἶναι πάντα ἀγαθύνει, δῆλον ὅτι τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι συνυφέστηκεν ἡ δημιουργικὴ πρόνοια [καὶ συνεπῶς τὸ περὶ οὗ ἡ πρόνοια, δηλ. ὁ κόσμος].

Γιὰ μία ἀκόμα φορά, λοιπόν, ὁ Πλήθων ἀποδεικνύεται νὰ ἀρύεται θέσεις καὶ ὄρους ἐκ παραλλήλου ἀπὸ τὴ γνήσια πλατωνικὴ παράδοση, τὴ θύραθεν, καὶ τὴν πλατωνίζουσα χριστιανικὴ μεταφυσικὴ καὶ νὰ διατυπώνει τίς διδασκαλίες του μὲ τρόπο τέτοιο, ὥστε ἡ ἀναδρομὴ-σὲ χριστιανικὰ κείμενα νὰ ἀποτελεῖ *conditio sine qua non* γιὰ τὴν κατανόηση τῆς σκέψης του — τόσο τῶν σημείων σύμπτωσής της μὲ τὸν χριστιανισμό ὅσο καὶ τῶν σημείων διαφοροποίησής της ἀπὸ αὐτόν.

σ. 37, 1-16 = 'Ι. 'Α. Δημητρακόπουλος, «Γρηγορίου Παλαμά, Κεφάλαια ἑκατὸν πενήκοντα, 1-14: "Περὶ κόσμου". Κείμενο, μετάφραση, ἐρμηνευτικὰ σχόλια», *Βυζαντιακά* 20 (2000) σ. 293-347, εἰδ. σ. 297).

39. *Νόμων συγγραφή* III,43 (ed. C. Alexandre, *op. cit.*, p. 260,8-13): «Ἡμεῖς δ' ἀρτίαν τε καὶ οὐχ ἡμίτομον οὐδὲ χωλὴν τῇ ψυχῇ τῇ ἀνθρώπινη τὴν αἰδιότητα ἀποφαίνοντες... Δῆλα γὰρ δὴ ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρω αὐτῇ ἡ αἰδιότης τῆς ἡμιτόμου ἐκείνης πολὺ μείζων καὶ καλλίων, καὶ τὸ οὕτως αἰδιον τοῦ ἐκείνως πολὺ τελεώτερον καὶ κάλλιον».

40. Ed. H. Diels, *Simplicii in Aristotelis Physicorum libros octo commentaria*, Vol. 1 ("Commentaria in Aristotelem Graeca", IX), Berolini, 1882, p. 709, 21-23.

41. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. βιβλιογραφία καὶ ἓνα νέο στοιχεῖο στὴ μονογραφία μου: *Ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ βυζαντινοῦ θωμισμοῦ: Πλήθων καὶ Θωμᾶς Ἀκυινάτης...*, σ. 76-77, σημ. 177.